

## QUÈ ÉS LA DIALÈCTICA?

Hegel no va usar gaire sovint la paraula “dialèctica”, però —sobretot a partir de Marx— la dialèctica, entesa en l'ús més habitual del mot com a sinònim de canvi i de transformació, ha quedat com a nucli del mètode hegelian. Aquest text intenta explicar el concepte d'una manera molt bàsica [R.A.]

La dialèctica és en primer lloc un mètode de coneixement filosòfic (oposat al mecanicisme i la lògica tradicional) que posa el canvi com a “logos” (raó) del món i la idea d'esdevenir com motor de la realitat.

Però la dialèctica es també dins el sistema hegelian, el moment del procés en que tot es pensable (el segon), previ al moment especulatiu o concret, que serà el que restaura la identitat. És el moment de la contradicció i de l'escepticisme en què tot es veu des del prisma de la contradicció, que per a Hegel no té (¿o no té només?) sentit negatiu perquè si tot A es no-A, també és alhora no-B.

Finalment, per a aquells que assumeixen un pensament dialèctic (i bàsicament per als marxistes), no es tracta només d'una teoria o d'un moment sinó que la dialèctica vindria a ser el model o l'estructura de la realitat mateixa.

Així tenim que la dialèctica és:

- (1) Una forma metòdica de coneixement del real,
- (2) Un moment del procés o un punt de vista sobre la realitat,
- (3) L'estructura de la realitat en ella mateixa.

Convé tenir molt clara aquesta triple significació del mot, perquè pensadors com Hegel o com Marx sovint passen d'un sentit a l'altre quasi sense adonar-se.

En qualsevol cas, la dialèctica hegeliana és un producte del racionalisme. Tots els pensadors dialèctics assumeixen que el món pot ser conegut per la raó — val a dir, no és cap atzar, sinó que té un ordre intern (de vegades aquest ordre es resumeix en la tríades: tesi/antítesi/síntesi, o en fórmules similars); el que passa és que el model de raó que propugna el pensament dialèctic no és estàtic sinó dinàmic, perquè la realitat en ella mateixa també és dinàmica.

La realitat explicada de manera hegeliana no és com el quadre que un gran artista ha pintat d'una vegada i per a sempre, sinó que es pot descriure com una composició musical de la qual cal escoltar fins a la darrera nota per saber en què consisteix. Per a la dialèctica, l'únic substancial és el moviment o canvi que s'esdevé tant en el món com en mi mateix. El jo no és tan sols un “jo penso” passiu davant el món; sinó que pensar és participar en l'activitat i comprendre la racionalitat del moviment. I de la mateixa manera la veritat que constitueix la identitat del ser només es pot copsar en la contradicció, que la raó copsa com un moment o un aspecte d'ella mateixa.

La dialèctica, en bona part es pot presentar com el pensament d'Heràclit reconstruït o repensat (Hegel presumia d'haver introduït tots els fragments heraclitans coneguts a la seva “Fenomenologia de l'Esperit”). Segons el filòsof presocràtic el canvi és l'estructura mateixa de la realitat, de manera que només qui comprèn el moviment i la diferència pot copsar la identitat profunda de les coses. Tot està en “devenir”, paraula que els

filòsofs dialèctics usen a pleret. Això vol dir que identitat i diferència són complementaris i, encara més, que la identitat i la diferència no es neguen mútuament sinó que a l'extrem —i això és el més significatiu per a Hegel— trobem identitat entre identitat i diferència (i viceversa: hi ha diferència en la identitat). Tot plegat és devenir.

La paraula “devenir” significa:

- Arribar a ser / .- Fer-se / .- Tornar-se / .- Convertir-se en.

I tota realitat “esdevé” constantment: sempre allò que és s'està convertint en una altra cosa: l'afirmació dóna lloc a la negació i —al seu torn— també la negació es nega a sí mateixa.

La dialèctica és, sobretot, una consideració especial de lògica (en el sentit de “logos”, raó). Per a la lògica tradicional, aristotèlica i kantiana, si A és veritat, no-A necessàriament ha de ser fals, perquè resulta impossible que quelcom sigui i no sigui al mateix temps (així el bé no és el mal, la pau no és la guerra o el gaudi no és la frigidesa —altrement viuríem en un món de bojos). Un dialèctic respondria, però, que hi ha un sentit “positiu” de la contradicció: A i no-A no es neguen mútuament sinó que l'un explica l'altre; són tan contraris com complementaris, perquè no puc entendre un element si no el comparo amb un altre: Fichte, per exemple, considera que no comprendre el jo sense el no jo. Cada element demana el seu contrari i ambdós es necessiten mútuament.

Els dialèctics de l'Idealisme alemany distingeixen entre una ‘lògica de l'enteniment’, unilateral i parcial, i una ‘lògica especulativa’, que inclou el conjunt dels canvis o, en el seu vocabulari, el conjunt de les determinacions oposades.

El llenguatge és una bona imatge del canvi: és perquè posem el “logos” (raó) “dià” (mútuament /en comú) que la realitat se'ns fa comprensible, parlem i ens contradiem (ens enfrontem dialècticament) per fer néixer els conceptes que ens permeten comprendre i donar sentit a la realitat. El diàleg i la dialèctica tenen en comú la idea d'un món que se'ns fa comprensible perquè el construïm en comú i cadascú des d'un punt de vista o des d'una forma de comprensió pròpia.

Hem dit al principi que la dialèctica s'oposa també al mecanicisme i és important comprendre per què. Per al mecanicisme, com diu el mateix mot, el món és una màquina. Consumeix energia i produeix treball. Alguns mecanicistes són materialistes: l'home per a ells també és una màquina més complexa (l'Alcoberro consumeix arròs a banda i produeix apunts de filosofia, sense anar més lluny!). No hi ha, per tant, llibertat de cap mena. Però els dialèctics no estan d'acord amb la metàfora de la Gran Màquina Còsmica. Ells prefereixen la metàfora de l'Organisme.

Per a un dialèctic, el canvi es produeix com en un gran cos: un organisme està constantment en transformació. Hi ha al fons del hegelianisme tota una metàfora orgànica. Hegel usa la metàfora de la llavor i la planta. La vida de la planta és la mort de la llavor però també la seva supervivència, perquè el gra conté en certa manera la planta. Canvia i, tanmateix, és igual a sí mateix. Per a un dialèctic el canvi no és només transformació, sinó que inclou una paradoxal forma de continuïtat.

Per tant, la causalitat de les coses només pot ser compresa si estem disposats a acceptar que en la realitat hi ha al mateix temps contradicció i continuïtat, inseparablement unides. Destruir és també, de vegades, una paradoxal forma de conservar. Per a un dialèctic, la veritat no està “al final de” (perquè el procés de canvi no acaba mai) sinó “en el procés de”, perquè tot s’està fent sempre constantment i, a més, aquest procés dialèctic no es deu a l’atzar sinó que segueix un ordre. Canvi i necessitat s’impliquen mútuament.

Tots els pensadors dialèctics creuen que només puc comprendre la veritat si estic en disposició de copsar el procés de la racionalitat (ells prefereixen dir-ne l’Esperit –o l’Idea) en el seu conjunt. Cap part no ens pot donar a entendre la Totalitat. En última instància tot plegat és un procés d’«aufheben», un mot difícil de traduir que vindria a significar al mateix temps «negar», «treure» [«hinwegräumen»], y «conservar» [«aufbewahren»]. Tot se supera conservant-se i negant-se alhora. La negació dona un sentit, mediatitzant-la, a la conservació.

Les parts d’un procés equivalen a allò que Plató anomenava “opinió” (són subjectives) i només qui es posa a veure la realitat com a totalitat està fent “ciència” (és a dir, copsa la veritat). Cap moment per ell tot sol (malgrat que cada part o cada moment són necessaris i fins imprescindibles) no val pel desenvolupament total. El que Hegel anomena la Idea és la veritat absoluta o l’Esperit. En paraules de Hegel: «tot el que hi ha de veritable, de gran i de diví, obra és de l’idea. I l’objecte de la filosofia consisteix a copsar la idea en la seva forma veritable universal» (Discurs a la Universitat de Berlín, 22 d’octubre de 1818).

La dialèctica, en general, té una estructura tripartida, la raó que és única s’expressa en tres moments que es necessiten mútuament (que es co-impliquen), que en general es resumeix com:

- Tesi: Afirmació. (En-sí) – moment ‘abstracte o intel·lectual’.
- Antítesi: Negació. (Per-a –sí) – moment ‘dialèctic o negatiu-racional’.
- Antítesi: Negació de la negació. (En-sí-per-a-sí) – moment ‘especulatiu o positiu-racional’.

[Enciclopèdia de les ciències filosòfiques, § 79 i ss]

En el ben entès, però, que la síntesi no és sinó un final provisional que donarà origen a una nova tesi.

De fet l’esquema triàdic és la forma “escolar”, formalista i molt simplificada, de presentar Hegel (que mai no es va agafar aquest esquema com un dogma: hi ha estructures dialèctiques seves amb fins a cinc moments), però molt sovint el seu sistema funciona efectivament com a tres moments.

Així la Ciència de la Lògica s’estén a través de (1) la idea (que inclou la doctrina del ser, la de l’essència i la del concepte), (2) la filosofia de la natura (que inclou la mecànica, la física i la física orgànica) i (3) la filosofia de l’Esperit (que inclou l’Esperit subjectiu, l’Esperit objectiu i l’Esperit absolut –en tres fases o moments: art, religió i filosofia). Hegel anomena:

·“En-sí” el moment primer i immediat, que encara no ha conegut la contradicció (el gra de sorra, la llavor del blat, la idea abstracta.)

·“Per-a-sí” el moment de sortida de l’en-sí fora d’ell mateix: és l’exteriorització i també la negació: no la llavor sinó el fruit. Segons Hegel, la Natura és el “per a sí” de la idea.

·“En-sí-per-a-sí” el moment de retorn de l’en-sí sobre de si mateix, alienat però desenvolupat, exterioritzat però enriquit després de la seva fase de per-a-sí. Sense aquest moment de retorn sobre si mateix que és el de la consciència, no hi hauria de fet, ni sentit, ni veritat. A l’Enciclopèdia Hegel l’anomena ‘Esperit’ –i és el que ho corona tot. Amb l’Esperit, la totalitat de la realitat (de la Idea) esdevé conscient.

El procés del pas d’un moment dialèctic a l’altre és un salt, més que no una evolució, i sovint s’anomena: “pas de la quantitat a la qualitat”. Hi ha un moment en què, quasi imperceptiblement és passa de “més” a “millor” i la nova situació és incomprendible des del punt de vista anterior.

Potser resulta més fàcil entendre el procés dialèctic amb un exemple: la “Vida de Jesús” és un llibre de Hegel (un encàrrec editorial, en principi havia de ser el típic llibre pietós que s’encarrega a un seminarista i es ven a les devotes i devots); però el jove Hegel va presentar la vida de Jesús com un exemple de dialèctica:

·Jesús predica durant tres anys (és el moment afirmatiu, la tesi: el Déu fet home).

·Jesús mor a la creu (és el moment negatiu, l’antítesi, la negació que resultaria del tot incomprendible sense el moment anterior: mor en creu perquè ha viscut predicant determinades coses i d’aquesta manera Jesús es fa Crist).

Però si Crist finís al Gòlgota, la història no tindria sentit: la vida i la mort es necessiten mútuament però tots naixem i morim, de manera que res diferenciaria Jesucrist de qualsevol senyor Canons. Cal un tercer moment, que ens faci possible reinterpretar i dotar de sentit la totalitat de l’esdevenir:

·Jesucrist triomfa en la seva resurrecció (és la negació de la negació, la síntesi: només un déu (que és absolut) pot triomfar sobre la mort, que és un absolut per als qui no som déu). I només en el moment de plenitud i de superació que és la resurrecció tenen ple sentit i es tornen comprensibles tant la predicació com la creu.

Si algú no està per subtils teològiques, pot pensar en termes històrics, per exemple, la revolució francesa: la tesi (Versailles, la noblesa), provoca la seva negació (el Terror, Robespierre), però al final arriba Napoleó que és un general revolucionari (antítesi) però també és Emperador (més que rei versallesc, per tant!) i instaura una síntesi que permet copsar tot el procés revolucionari d’una altra manera, més global.

Aquest esquema dialèctic mostra com cada moment fa necessari l’altre i només es torna comprensible des de la tensió enriquidora amb el moment anterior i el posterior. Ja deien els romans, pensant dialècticament, que “si vols la pau prepara la guerra”.

Tècnicament l’important en la dialèctica (el moment dialèctic en ell mateix) és la negació capaç de superar el moment anterior. Kant pensava que una antinòmia o una antítesi (contradicció) convertia en impossible un sistema filosòfic. Si una teoria tant pot ser veritable com falsa, si tenim tant exemples a favor com en contra d’una cosa llavors no ens hem apartat de l’opinió comuna i la filosofia no ens resol res. Així, per exemple, o

l'univers és finit o és infinit. Com que no hi ha manera de resoldre l'antinòmia, cap de les dues afirmacions no pot formar part del sistema. Hegel, però, parla de "la paciència del negatiu": la negació constitueix a la vegada el pensament i la realitat. En altres paraules, pensem quan neguem les idees rebudes i la realitat nega que les coses siguin estables i que no canviïn mai.

La paraula "negació" té en Hegel un sentit molt extens. En aquest terme s'engloben:

- 1.- L'acte de contradir una afirmació (podria ser un exemple el negacionisme dels feixistes que diuen que Franco no va perseguir la llengua catalana.)
- 2.- La contrarietat objectiva (la injustícia és la negació de la justícia.)
- 3.- El contrast (la nit és la negació del dia.)
- 4.- L'alteritat (la dona és la negació de l'home)
- 5.- La diferència (el penis erecte i el penis flàccid; segons l'acudit xinès: allò que fou drac poderós, esdevé cuc miserable; coses de la vida!)

Tot l'univers i tot el coneixement humà deu la seva existència al fet que, des de l'origen, la matèria i el pensament estan sotmesos a la contradicció i la diferència. Però si restéssim en el moment de la negació (en el per-a-sí), negant però sense assimilar, la realitat seria incomprensible. És com si algú baixa de l'Internet aquests apunts i després no els llegeix o no els fa seus. El treball d'assimilació és la 'consciència de sí', (l'en-sí-per-a-sí), amb què l'Esperit es fa conscient.

En definitiva, d'una manera simple i a tall d'introducció, la dialèctica és 'la forma de l'esdevenir', el procés de maduració o desplegament de la idea (entesa com a aventura del coneixement), fins a fer comprensible i integrar la realitat en la seva totalitat.

[Ramon Alcoberro, maig 2002; revisat desembre 2009]